

BİR KİTABIN İKİ SAYFASI

I

Turan topraklarında asırlarca yaşayan büyük medeniyetin varisleri olan kardeş Özbek halkı ile ilişkilerimizin yeni bir seviye kazanması, bağımsızlığımızın getirmiş olduğu semerelerden biridir. Daha düne kadar iki ülkenin milli gelişme gayesi içinde, karşılıklı alışveriş ve münasebet kurmasından söz etmek mümkün değildi. Dolayısıyla ara sıra düzenlenen resmi günler ve kültür haftalarında karşılıklı dostluk ve beraberlik adına söylenen sözler bile pek fazla gerçekçi görünmüyordu. Kazak'ın da Özbek'in de içindeki gizli sır ve hayaller kendi dünyasına kapalı kalıyor ve birbirinden uzaklaşmaları ve ayrılmaları giderek büyüyor gibiydi. İki Türk halkının aydınları birbirlerinin eserlerini ve edebiyatlarını asıl nüshasından okuyamaz hale gelmişti. Özbek Türkçe'siyle yazılmış eserler Kazakça'ya, Kazak edebiyatının eserleri de Özbek Türkçe'sine, ancak Rusça sayesinde çevrilebiliyordu. Rus ihtilalinden önce ortak Türkçe'yle yazılan kitap ve el yazma eserleri Kazak'ın da, Özbek'in de, Türkmen'in de, Tatar'ın da okuyup, anlaması imkan dahilindeydi. Maalesef hepimiz için o Türkçe ile yazılmış zengin edebiyat hazinesi bugüne kadar kapalı kalmıştır.

Özellikle 1940 yıllarından itibaren Türk halklarının siyasi amaçlı Kiril alfabesine geçirilmeleri kardeş ülkelerin birbirlerinin yazılarını okumalarını güçleştirmiştir. Yeni alfabe kabul edilirken kardeş ülkelerin alimlerinin bir araya gelip, harf ve başka hususlar yönünde anlaşmalarına izin verilmedi. Yazım, imla, terim ve transkrip hususlarında karışıklıkların önüne geçilmemesi, kökeni bir olan yakın dillerin yavaş yavaş birbirinden uzaklaşmasına sebep oldu. Özbek tarihi ve kültürü ile alakalı bildiğimiz malumatların o kadar da derin olmadığını kabul etmemiz gerekir. "Özbek öz ağabeyim" şeklindeki veciz sözün hakikatini ve asıl manasını tam olarak anlamamanın zamanı geldi.

Çok eskiden "Doksan iki boylu Özbek" ününe sahip olan göçebeler birliğinin bugünkü Kazak ve Özbek'lerin ataları oldukları araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır. O boylar ve taifelerin torunları Özbekistan topraklarında halen ömür sürmektedirler. Tabii ki aradan yüzyılların geçmesi onların dilinde, örf

Prof. Dr. Rahmankul BERDIBAY

Ahmet Yesevi Ü. Öğr. Üyesi

adetlerinde ve yaşayışlarında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Şimdi Özbeklerin arasında Türkleşen yabancı etnik gruplar ile çok önceden beri Türkçe konuşan yerli halklar da mevcuttur. Sonuç olarak Özbek halkının tarihinin çok esrarlı ve kompleks bir yapıya sahip olduğunu görüyoruz. Özbeklerin müzik enstrümanlarının Türklere çok yakın olduğunu söylemek, tarihi ve kültürel ilişkilerinin ne ölçüde kompleks olduğu sezilir. Semerkant ve Buhara tarafındaki halkın, çok önceden beri Tacik ve Özbek dilini birlikte kullanmıştır. Özbeklerin klasik edebiyatına vücut veren şairlerin hepsi bu iki dili kullanmış ve paha biçilmez eserler meydana getirmişlerdir. Bu durum günümüze kadar devam ede gelmiştir.

Araştırmacılar Nevai eserlerinin Türk dilinin hangi şivesiyle yazıldığını incelemiş ve Ândican şivesinde fikir birliğine varmışlardır. Fakat bununla beraber meşhur şairin diğer Türk boylarının şivelerini de iyi bildiği ve onlardan faydalandığı da kabul edilmektedir. Bu boylar arasında Konırat, Calayır, Kıyat, Barlası Turhan gibileri zikrediliyor. Şair Türk edebiyatından ne kadar beslenmişse, Fars ve Tacik edebiyatından da o kadar etkilenmiştir. Navai eserlerinde Arapça ve Farsça kelimeleri çok kullanmıştır. Büyük şair Fars nazımından ilham almış ve onu kendisince geliştirmiştir. Dolayısıyla, Nevai'nin eserlerinde iki büyük edebiyatın, yani Türk ve Fars edebiyatının birleşmesinden doğan harikuladeliği vardır. Nevai eski Özbek Türkçe'siyle ilk eser yazan şair değil, onu geliştiren ve yeni bir vechе kazandıran edip sayılmalıdır. Ondan önce ve onunla beraber yaşayan şairler tarafından Türkçe şiirler ve eserler yazılmıştır. Özbek sözlü edebiyatının arı Türkçe, fakat yazılı edebiyatının ise belirli bir derecede "karışık" dilden oluşması, bu durumun neticesinde meydana gelmiştir.

Alişir Nevai bütün hayatım eski Özbek Türkçe'sini dünya dilleri arasına girebilmesi için sarf etmiştir. Türk halklarının bağımsızlıklarını yeniden elde ettikleri şu sıralarda Türk dilinin kaderini düşünmemiz bizim için en birinci ve en asli görevimizdir. Şimdi ise, Nevai'nin yüksek ideali; Özbek'in de, Kazak'ın da, Kırgız'ın da, Türkmen'in de hedefi ve amacı haline gelmiştir. Edebiyata ilk olarak Farsça eserler vererek başlayan Nevai, büyük eserlerini ise Özbek Türkçe'siyle yazmıştır. Kendisinden önce yaşamış olan Dehlevi ve Nizami gibi büyük şairlerin

yolundan giderek, ünlü "Hamse"sini yazmıştır. Hamse' de yer alan destanlar şunlardır: "Hayrat ul Ebrar", "Ferhat ile Şirin", "Leyla ile Mecnun", "Sehğay seyer", (yedi gezi), "Seda-i İskenderi" (İskenderin şeddi). Bu eserler bütün Türk dünyası kendisi için gurur kaynağı saymaktadır. Kazak halkının meşhur şairi Abay'ın kendisine örnek aldığı şark alimleri arasında Nevai'nin de olmasının önemi büyüktür.

Kardeş iki halkın arasındaki manevi bağlan birçok sahada görmek mümkündür. Sözlü edebiyat bunlardan biri sayılabilir. Folklorun, destan, masal, menkıbe, efsane, hikaye, atasözü gibi türlerinde büyük oranda benzerlik bulunmaktadır. Bunlar, halkımızın arasındaki tarihi ve medeni alaka ve bağların güçlü olduğunun ispatıdır. Bütün doğu dünyasında tanınmış "Seyfimelek", "Tahir ile Zühre", "Bozyiğit", "Yusuf ile Zeliha", "Leyla ile Mecnun" gibi destanlar da ortak folklor hazinemizdendir. Kazak klasik kahramanlık destanı olan "Alpamis"ın (Bamsı Beyrek) Özbeklerin arasında da yaygın oluşu, destanı çıkaran, söyleyen, nakledenlerin Kazak ve Özbeklerin arasındaki bazı ortak boylar olduğunu kanıtıyor. Önceleri, Özbeklerin düğünlerde "car car" (mani) söylemeleri, dombıra ve kobuzun günümüze kadar unutulmaması, iki kardeş halkın bir zamanlar beraber yaşadıklarının belirtisidir.

Şimdiki Özbek şehirleri ve kentlerindeki ata mirası tarihi eserlerin sanatındaki mükemmelliği dünyaca bilinmektedir. Özellikle Semerkant, Buhara ve Hiva'daki mimari eserler halen dahi o eşsiz ihtişamlarıyla dikkat çekmektedir. Genelde bu sanat abidelerini kim yaptı ? denildiğinde, yerleşik hayat sürenlerin adı söylenir de, göçebe yaşayan sanatkarların adı unutulur. Buna ilim ve edebiyatta üstünlüğü kabul edilen Avrupalı fikirlerin kalıntısı dememek mümkün değil. Avrupa alimlerinin; "Turan medeniyetinin sahipleri Farislardır. Türkler sadece baskıncılık ve yıkıcılık yapmıştır." şeklindeki bozuk batı mantığını birçok ülke insanın kafasına yerleştirdiğini biliyoruz. Bu fikirlerin asılsız ve yalan olduğunu tarih bizzat canlı misalleriyle kanıtıyor. Buna örnek olarak, Calantös Bahadır'ın (1576-1651) şanlı kumandalığıyla birlikte ardından silinmez birçok eser bırakan mimarlığını hatırlasak bile yeter. Göçebe yaşayan Alşın boyuna mensup güç ve dirayetiyle birçok

savaşlarda galip gelen, Semerkant şehrinin hükümdarı Calantös Bahadır'ın emriyle inşa edilen eserler, dünya mimari sanatının mükemmel örnekleridir. Semerkant'ın merkezindeki Registan Meydanı da şanlı hükümdarın yaptırdığı iki büyük eser olan "Şirdar ile Tillekari" şaheserleri, göz kamaştırıcı muhteşem sanatıyla, adeta insanoglunun ustalıkta sınırsız gücünün timsali gibidir. Bahadır zamanında yapılan başka bir cami ise Semerkant'e 10 12 km uzaklıktaki Dakbet köyünde meşhur alim Muhturni Azam türbesinin olduğu yerdedir. Özbek hükümeti şimdi bu camii yeniden eski ihtişamına kavuşturmak için restorasyon işine bol miktarda para ayırmış. Özbek tarihçileri, Emir Şirinov, Muhammed İsameddinov, Ahmetcan Avlukulov kendilerinin "hazret Mahdumu Azam ve Dakbet" adlı kitabında Calantös Bahadır'ın Semerkant'teki hükümdarlığı döneminde gerçekleştirdiği bu mimari sanattaki atılımları ve üstün başarılarını Timur'un icraatlarıyla karşılaştırıyor. Bu ilim adamlar tarafından verilmiş büyük bir paye sayılır.

Özbekistan şehirlerinde şimdiye kadar muhafaza edilen sanat abidelerinin bir kısmında, göçebe yaşayan Kazak kabilelerinden çıkan, tanınmış insanların da pay sahibi olduğunu birçok misalleriyle beraber görüyoruz. Biz bu meseleye temas ederken sadece Kazak ve Özbek medeniyetinin birbirinden etkilenecek geliştiğine parmak basmayı hedef edindik. İki Türk halkının sınırlarının hiçbir zaman birbirine kapalı olmaması, göçebe ile yerleşik hayat sürenlerin arasında çok farklı ve ilginç alaka ve bağlar meydana getirmiş, müşterek manevi miras sayılan eşsiz mimari eserler bırakmıştır. Halklarımızın arasındaki sarsılmaz dostluğun ve kardeşliğin remiz ve sembolleri bunlar olsa gerek.

Bizler şimdiye kadar Türk halklarının tarihini hep birbirinden ayırarak inceledik. Hakikate Türkistan halklarının meydana getirdiği medeni ve ilmi birçok müşterek eserler (miraslar) vardır. Mesela; Orhun Yenisy abideleri, "Kutadgu Bilig", "Divan-i Lügat-it Türk", "Arvun-ı Hikmet" gibi hiçbir zaman eskimeyen şaheserler, bütün Türk halklarının paha biçilmez hazinesidir.

Tarihteki büyük alimlerimizin eserleri hakkında da geniş bir bakış açısına sahip olmamız gerekir. Örneğin, Otrar'da dünyaya gelen, ilmin

semasına çıkan Ebu Nasır El Farabi'yi sadece Kazak Türklerine ait olarak kabul etmek dar bir ölçü olur: Zamanında dünyanın "Muallim i sani"si olarak tanınmış büyük alimi, Orta Asya'nın bütün halkları kendisinin öz alimi saymasında hiçbir beis yoktur. Farabi'nin devrinde, Türk halkları henüz bugünkü gibi, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Karakazak şeklinde bölünüp ayrılmamış, aksine bütün bir halk olarak yaşıyorlardı. Bu açıdan bakıldığında, Harezmi, Binini'yi de şimdiki Özbekistan dünyasıyla sınırlamak akıl kân sayılmasa gerek. Onların bıraktığı ilim hazinesine bütün Türk dünyasını mirasçı kabul etmek lazımdır.

Gelecekte Türk halklarının meydana getirdiği bu eşsiz ve göz kamaştırıcı ilim ve sanat hazinelerini çok güzel şekilde tanıtmamız ve öğretmemiz gerekir. Mesela, "Bamsı Beyrek", "Manas", "Kobilandı Batır", "Kozı Körpeş Bayan Sulu", "Edige Batır", "Köroğlu" destanlarını tüm kardeş ülkeler kendi öğretim müfredatına ve ders kitaplarına almaları lazımdır. Bununla birlikte, Nevai, Fuzuli, Maktumkulu, Abay eserlerini Özbek, Azerbaycan, Türkmen, Kazak şahsi olarak sahiplenmeyip, ortak hazinemiz şeklinde telakki etmeleri çok yararlı olacaktır. Geçmişimizi ve bugünümüzü tanıtan ve aydınlatan kitaplara ihtiyacımız vardır. Ayrıca, kardeş halkların kültürünü birbirine tanıyacak eserlerin olması da gereklidir. Türk halklarının kültürünü birbirine yaklaştıracak ve tanıyacak araçlardan birisi şüphesiz ki kültürel ve sosyal ağırlıklı dergilerdir. Bir de ilmin her türlü sahasındaki araştırma ve incelemeleri bir araya getirecek sistemli ve planlı tetkikler yapacak. Bir merkezi Asya akademisine de ihtiyaç olduğu kuşkusuzdur: Önümüzdeki yıllarda Türk Toplulukları Ansiklopedisi'nin eksiksiz yayınlanacağı kanaatinde ve ümidindeyiz.

1994 yılında dünyaca ünlü Uluğ Bey' in 600. doğum yıl dönümü saygı ve ihtişamla kutlandı. Bu, onun bütün insanlık için yaptığı çalışma ve emeğe verilen kıymet ve değerin ifadesiydi. Uluğ Bey' in kendisinin ve eserlerinin (çalışma) Kazakla özel bir yakınlığı olduğu biliniyor. Aslen Barlas boyu mensubu olan Uluğ bey' i Kazak aydınları çok iyi tanıyorlar. Semerkant etrafına yerleşen Kazak boylarının sıkı kardeşlik münasebetlerinin olduğu bellidir. Bu yüzden Timur'un da onun torunu Uluğ Bey' in de isimleri Kazaklara çok yakın ve sıcak gelir. Onlar

hakkındaki halk arasında bilinen efsane ve menkıbeler, yazılı edebiyat eserleri de az sayılmaz.

Meşhur şair Ğafur Ğulam Kazak ve Özbek kardeşliğini güzel bir teşbihle "Bir kitabın iki sayfası" şeklinde ifade etmiştir. Geniş olarak bakıldığında iki halk arasında halen dahi açılmamış ve tanınmamış birçok sayfanın olduğu anlaşılmaktadır.

II

Geçmişteki büyük alimler ve yol gösteren dahiler için halkın kendi fikri ve onlara verdiği değer ve hükümler vardır. Bazen bu görüş ve değerler tarih gerçeğinden uzaklaşıp, efsane ve hikayelere dönüşür. Burada önem arz eden husus, şifahi bilgiler ve malumatların, tarihin kesinlik ifade eden tekrarı olması değil, halkın gönlünde ve aklında asla silinmeyen iz bırakmasıdır. Tüm Türk İslam dünyasının manevi üstadı olan büyük mutasavvıf şair Ahmet Yesevi hakkındaki efsane ve hikayeler yüzyıllar geçse de unutulmamış, nesilden nesle ulaşarak günümüze kadar gelmiştir. Onun peygamber efendimizin vefat ettiği yaşa gelince daha sonraki hayatım zaid sayarak yeraltına girmesini anlatan efsane ve menkıbeleri bilmeyen yok gibidir. Bu peygamber yolunu adalet ve hakikatini tanıtan ve gösteren bir ibret tablosudur.

Timur'un Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi türbesinin inşa ettirmesiyle ilgili bir hayli hikaye ve menkıbe vardır. Şanlı hükümdarın bu muazzam türbenin yapımını takip etmek için birçok defa Türkistan'a geldiğini tarihi kaynaklardan öğreniyoruz. Eminim oraya geldikten sonra ne yaptığı ve ne ile uğraştığı bilinmemektedir. Ama halk arasında sözlü hikayeler mevcuttur. Bunlardan bir şöyle anlatılır. Bir keresinde uzun yolculuğa çıkan Timur Türkistan'a uğruyor. Timur savaşa giderken sıradan elbise giyinirmiş. Yanındakilerle beraber bir yaşlı kadına misafir olmuşlar. Misafirlerin kim olduğunu tanımayan yaşlı kadın onlara sıcak bir çorba ikram etmiş. Yolculuğun getirmiş olduğu yorgunluk ve açlıkla olsa gerek. Timur, sıcak çorbayı hemen içince ağzı yanmış ve ev sahibi yaşlı kadına çorbanız çok sıcakmış demiş. Ona cevaben yaşlı kadın; "A yavrucuğum çorbayı üstünden, düşmanı kenarından alırlar" sözünü hiç işitmedin mi?" demiş. Yeryüzü iki hükümdara dar

gelir diyen ve birçok ülkeyi egemenliği altına alan koca padişah, yaşlı kadının sözlerini işittiğinde; "gerçekten de kulağa küpe edilecek bir sözmüş" deyip, derin derin düşünmeye başlamış diyorlar. Timurun gerçek hayatında böyle bir olay oldu mu, olmadı mı?, onu tam olarak bilemiyoruz. Ama burada, büyük hakanın halkın tecrübe ve nasihat dolu sözlerine kulak verebilen, basiretli kişiliği üzerinde duruluyor.

Kazak Türklerinin en harika destanlarından biri olan, "Edige Batır" destanında, Timur'un adı "Setemir" olarak geçiyor. Buradan Orta Asya halkları ve onların arasında Kazak halkının büyük bir askeri kumandan ve padişah olan Timur'u iyi tanıdığını ve kıymetini anladığını görüyoruz.

Timur hakkındaki yazılı eserlerde çok önemlidir. Turan hükümdarının şanını şiirlerinde çok mükemmel ifade eden şairlerden biri; Mağcan Cumabayev'dir. Onun "Aksak Timur sözü" adlı kısa şiiri derin mana ve eşsiz sanatıyla dikkat çekmektedir.

Monolog şeklinde verilen mısralar kurşun gibi ağırdır:

*Cihan denen şey nedir ?
Avucunun içidir.
Bir yerde çok tanrının
olmasının yok süs*

*Tanrı göğün tanrısı
Kendi göğünü yönetsin
Yer tanrısı, Timur 'un
Yerime kimse değmesin*

*Kök tanrısı, tanrının
Nesli yok, zata yok
Yer tanrısı, Timur 'un
Nesli Türk, Zata Ateş.*

Kazak halkının çok değerli yazarlarından İlyas Yesenberlin kendisinin "Altın Ordu" adlı (üç kitap) romanında Timur'un hayatı ve müstesna şahsiyetini geniş ve edebi olarak yazmıştır. Bunun gibi örnekleri çoğaltabiliriz.

Uluğ Bey ile alakalı konuların Kazak edebiyatında çoktan beri işlendiği biliniyor. Onunla alakalı bir şiiri, Türk dünyasının ünlü sembolik şairi Mağcan Camabayev'in kitaplarında görüyoruz. O şiirde Mağcan Uluğ Bey' i Türk halkının adım dünyaya duyuran ve tanıtan büyük

şahsiyetler arasına koyuyor. Şair kendisinin Türkistan adlı şiirinde,

*Türkistan iki dünya eşîğidir.
Türkistan her Türkün beşîğidir.
Türkistan gibi eşsiz yerde doğan
Türk'e tanrının verdiği nasibidir.*

Dörtlülüğüyle başlıyor ve Turanın şanlı simalarını göğe çıkararak methediyor. Doğunun "ikinci üstadı" atanan Ebu nasır El Farabi'yi de hürmet ve saygıyla anıyor.

*Kim küçümser Türkün müziğini
Farabi 'nin dokuz telli sazını
Çalınca doksan dokuz türünü
Ferah bulup, kim kesmemiş gözyaşını.*

Mağcan Cumabayev Uluğ Bey' i zamanının eşsiz alimi olarak gösteriyor.

*Turanı methetmem ki boşuna
Şanlı Turan zaten aşikardır dünyaya
Sırlaşan, esrarlı gökyüzüyle
Var mıdır ? Uluğ Bey' e erişen bilge.*

Kazak edebiyatında Uluğ Bey hakkındaki eserleri iki kısma bölüp inceleyebiliriz. Birinci bölümü oluşturan eserler, alimin dahiliğini ve bilgeliğini ifade eden şiirlerdir. İkinci bölümdeki eserler ise, ilmi inceleme ve araştırmalardır. İlk olarak nazım eserler üzerinde durabiliriz. Kazak şairlerinin kardeş Özbek halkının dünyaca tanınan Astronomi alimine karşı saygı ve hürmeti, gönlünden yükselen, duygu yüklü sözler şeklinde hissedilmektedir. Onlar Uluğ Bey' i müşterek övünç kaynağı olarak görüyor, kabiliyet ve yüksek idealini de örnek sayıyorlar. Mesela; Ötebay Turmancanov'un "Uluğ Bey" adlı şiirinde alimin cehalete karşı tükenmeyen mücadelesi, Saltanat ve tahta düşkün olmayışı, ihlasla insanlığın iyiliği için çalışması ve bu sayede halkın takdirini ve muhabbetini kazanması güzel bir üslupla dile getiriliyor:

*Ey Uluğ Bey ! geliyorum yanına
Gül koymaya, sağ kolumla başına
Nice asır, nice yıllar geçmişse
Bir sanatkar yazmış imiş taşına
Ey Uluğ Bey değerlisin, büyüksün
Bir başına iki tacı giymişsin
Yerin tacını giysen de, yer için
Aslında sen göğün tacını sevmişsin*

*Karanlığın tacını giyenler karalar,
Halk sırtında iyileşmeyen yaralar,
Bilediler hançer ile kılıcı
Çekişerek, kansız adam, almak ister canını
Sen mert idin taht bozmadı hiç aklını
Sevdin yine birçok merhametsiz adamı
Aşık olup "Zühre kızı", yıldıza
Ayrılmamışsın ki kötü ile iyiyi
Hunhar, icara kalpli belalar
Sarığı uzun, kulağı bozuk nadanlar,
Tuzak kurup kapan koyup, ayağına
Acele etti öldürmek için vefasızlar.
Yıldızı düşünüp ağartmışsın saçını
Unutmuşsun yerdeki kinli hasmını
Senden almak için yeryüzünün tahtını
Kestiler ah, yıldız taçlı başını
Ondan sonra nice yıllar geçmiştir
Cadı, hain, zalim yere girip gitmiştir.
Seni asrın kanatma bindirip
Nurlu ömre alıp varmıştır.
Yar yaranlar toplanmışlar yanına
Yıldızdan taç giydirmişler başına
Sınıflarda ders verirsin devamlı
Seni seven ilim yolundaki oğluna.*

Bu şiirden Uluğ Bey' in devlet ve ilim tacına birlikte sahip olduğunu, hasımlarının eliyle öldürüldüğünü ve insanlığa hizmeti çok güzel ifade ediliyor.

Tanınmış Özbek yazarı Adil Yakupov'un "Uluğ Bey hazinesi" adındaki güçlü romanının bu olayları geniş olarak ele aldığı ve anlattığı Kazak okuyucusunun iyi bildiğini de sırası gelmişken söyleyelim. Yakupov' un romanında Timur'un torunu meşhur alim ve hükümdar Uluğ Bey' in bir kısım fanatik gaddarların acımasızlıkları ve öz oğlu Abdullatif in hainlik ve dehşet saçan hareketleri neticesinde tahttan düşüp, katiller tarafından öldürülmesi ve ardından öz babasının kanlı katili Abdullatif in tahta çıkışı ve halkın kargaşaya ve şaşkınlığa uğradığı kısa istibdat dönemi anlatılıyor. Eserde adalet ve zulmün arasındaki ezelden beri devam eden gelen kıyasıya mücadelenin, belirli tarihi vakalara dayanan bir kesitini görüyoruz. Elinde hükümdarlığı olan, uzun yıllar halkı idare eden, adı şöhret kazanmış Uluğ Bey' in öldürülmesini göstermek, birçok derin hakikatin, önem arz eden yönlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca, öz devrindeki inanç ve düşüncelere karşı çıkan her kim olursa olsun, başının tehlikeye

gireceği açık olarak anlatılmıştır. Çevresindeki cahil adamlar ile dünyaperest, makam, mevki düşkün, vurguncu insanlar, gökyüzünün sırlarını açmaya muvaffak olan alim ulema Uluğ Bey' i feci bir duruma uğrattılar. Hakiki ilim yolu, yalan ve yağmacılığın çirkefinden fersah fersah uzaktır. Bu yüzden de bu yolda sadece hakkı ve hakikati, düşünceleri saf ve temiz insanlar yürüyebilir. "Uluğ Bey" romanında bu önemli mevzu çok derin olarak işlenmiş sayılır. İlimi, ticari bir gaye yapıp, her hükümdarın devrinde fikirlerini değiştiren menfaatperest alimlerin çok tehlikeli olduğunu ifade etmesi de sonraki nesiller için büyük bir ibret tablosu oluşturmaktadır. Bunla birlikte alimin yüksek gayesinin kendisinden soma talebe ve ilmi mektep bırakmak olduğu nasihati da ihmal edilmemiştir. Eserde makam ve mansıp yolunun çoğu kez hile ve yüzüzlükten geçtiği gerçeği ile beraber kendi emeğinin karşılığını bekleme, kanatsızlığın ve hırsın neticesinin mutlaka hasaret olduğu da bir tarih dersi biçiminde sunulmaktadır. İşlenen bu motifler, Kazak yazarlarının Uluğ Bey için yazdıkları eserlerde bir uyumun ve iki halkın edebiyatındaki fikir ve şekil birliğinin göstergesidir.

Kazakistan halk yazarı Gafu Kayırbekov'un Türk alimine yazdığı şiir yüksek edebi his ve düşünce mozaiğidir.

*Meczip olup, gökyüzünü aradı
Hayal ile güçlü aklı bağladı
Bilmek için semanın sırlarını
Bitti ömrünün yılları ve ayları
O, başlattı, Timur 'un gitmediği akını
Tabiatın, hikmetu sırrını çok andı.*

Şairin "Onun ömrü yıldız olup parlayıp, Orta Asya semasına nur saçtı." şeklindeki mısraları çok anlamlıdır. Uluğ Bey' in insanlık tarihinde açtığı yeniliği,

*"O dur ilkin göğe elini uzatan,
O dur ilkin bab ı semayı açan "*

Bu güzel teşbihlerle ifade ediliyor.

Uluğ Bey hakkında başka Kazak şairlerin de eserleri mevcuttur. Tanınmış şair Ebiş Cemışev "İki dünya iyiliği buyurmuş" adlı şiirinde Uluğ

Bey' e heyecan ve ilham dolu sözlerini şöyle diziliyor:

*İki dünya iyiliği, ilim ile bilimde
Peygamberin bu vasiyeti, has Müslüman
gönlünde*

*Bu iyiliğin sahibi, mercan yürek, Uluğ Bey.
Şanu şöhreti yayılmış Çin ve Ruma
Gökyüzünün perdesini karanlık gecede açtı.
Esrarengiz yıldızlara gönlünü de kaptırdı
Ak abı ay gibi nurlandı ve parladı
Cahillerin tantanası yüreğini ağlattı
Yandı sonsuza dek yaktığı medrese mumları
O mumlardan ışık alan, ilim ateşi yükseldi.
Uluğ Bey' in yıldızları aleme nur döküyor,
Sanki ululuk ile ebediyet şeklini alıyor.*

Şair Cebbar Ömirbekov' un şiirinde de bütün ömrünü ilme adanmış, "Zamanın sırrını da arayan, Evrenin buudunu da arayan, hakikatten hiç ümit kesmeyen." Bilginin nurlu şahsiyeti methedilmiştir. Onun güzel mısralarında, alime duyduğu saygı ve hürmeti şöyle dile getiriyor:

*"Yüreği alemleri dolaşmış
Gökyüzünü pak gözleri seyretmiş
Öz halkına zulmeti aydınlatan
Geçmiş imiş bir nadide adam
Hayalleri gerçeklere ulaşmış
İlmi ile irfan deryasına erişmiş
Bu alimi zamanında kim geçmiştir? "*

Uluğ Bey hakkında yazılan eserlerin bir kısmını da ilmi araştırmalar ve makaleler oluşturmaktadır. Bu eserlerde astronomi aliminin çalışmaları, yetiştiği devir ve yaşadığı ortam, açmış olduğu yenilikler ve kurmuş olduğu ilmi mektepler yönünde kıymetli bilgiler veriliyor. S. Nozarov ile M. Iskerkov'un "Matematik ve Matematik Hakkındaki Düşünceler" (1967) adlı kitabında Uluğ Bey' in ilmi, dünya seviyesinde ele alınarak incelenir. "Uluğ Bey' in ilim tarihindeki yerinin iki türlü özelliği vardır", diyor kitap yazarları. Birincisi, dünya tarihinde hiçbir padişah; ilmin gelişmesine yardımcı olup, kendisi alim olarak kitap yazmamıştır. Yani hiçbir hükümdar ilim adamı olmamıştır. İskender (Zülkarneyn) Aristo' dan ders almış, ama kendisinden ilme hiçbir şey kalmamıştır. Ömrünü savaş meydanlarında ve at sırtında geçirmiştir. (240. sayfa) . M. Iskerov "halk takvimi" (1963) adlı kitabında Uluğ Bey' in büyük eseri "Zic i

Guraganu" yu geniş olarak yer vermiş ve üzerinde ilmi araştırmalar yapmıştır.

"Orta Asya'nın ve Kazakistan'ın büyük alimi" (1965) adlı eserde fizik ve matematik doktoru, Avdanbek Köbesov'un "Timur'un torunu, Uluğ Bey" isimli yazısı yer almıştır. A. Köbesov "El farabi" adlı kitabında da Uluğ Bey konusuna tekrar dönerek, "Uluğ Bey ve onun okulu" başlığıyla ayrı bir bölüm eklemiştir. M. Ebişoğlu'nun "halk Astronomisi" adıyla tanınan eserinde de Uluğ Bey'den özellikle bahsedilmiş, ayrıca dünyaca tanınan astronomi alimlerin arasında zikredilmiştir.

Verdiğimiz bütün örnekler, Kazaklar arasında Uluğ Bey eserlerinin ve adının çok eskiden beri tanınmış olduğunu gösteriyor. Göze çarpan bir güzel taraf da bu mevzuda eser kaleme alan tüm yazar ve şairler büyük alimi kendi öz halkından biri gibi sayıyorlar. Böyle olması da tesadüf değildir. Sebebi Türk halklarının edebiyat, medeniyet, ilim, sanat ve tarih mevzusunda birbirleriyle sıkı sıkıya bağlılık içindedir. Gelecekte Orta Asya ve tüm Türk halklarının ortak tarihini

yazma asıl görevlerimiz arasındadır. Böyle büyük bir maksat ve gayeyi hedef edinip, toplu çalışmaların özel plan ve programı yapılırsa çok doğru olurdu. Bunun için de çalışmaları takip edecek koordine merkezleri gereklidir. Türk dünyası insanlığın terakkisine imzasını atan sayısız büyük alim yetiştirdiği için övünmelidir. Medeni, resmi ve sosyal kuruluşlara onların adı verilmeli ve en önemlisi de günümüz insanı olarak onların açtıkları yeniliklere yenilerini bizler eklemeliyiz. Almatı şehrinde bir bulvara Uluğ Bey' 'n adının verilmesi buna bir örnek sayılabilir. Dileğimiz bu güzel başlangıcın devamının gelmesidir. Orta Asya'da dünyaya gelmiş değerli ilim adamlarına ve başarılı insanlara ayrı ayrı sahiplenmeden, onları tüm Türk dünyasına müşterek şahsiyetlerden saymalıyız. Buna tarihin de, kaderin de, dilin de, dinin de şahit olduğunu kabul etmemiz lazım. İnsanlığın uygarlık tarihinde Türk alemi adında ihtişam ve saltanat abidesi bir medeniyetin kurulduğunu işte o zaman anlayacağız